

„A valóság termékeny talajában kell lábát megvetni annak, aki a szellem magaslataira akar emelkedni, hogy onnan ragyogó fényben láthassa meg az emberiség és az egyéni élet értékeit s a célt, amely felé törekedve az ember filozófiai eszméjét megvalósítani lehet.“ (258)

dr. Berg Pál.

Régiek mai szemmel

IV. Berzsenyi.

Abban az időben született, mikor költőnek lenni igazi elhivatás volt és igazi nemzetnevelés. Társadalmi és történelmi válság idejét éltük a 18-ik és 19-ik század határéveiben. A nyugatról beáramló févilágosodott szellemet nem lehetett többé feltartóztatni s még kevésbé lehetett a németesítő vagy egységesítő racionalizmussal egybeforrasztani, mint ahogyan ezt Mária Terézia vagy II. József gondolták. Az emberi és nemzeti öntudat együtt ébrednek s ezt a föleszmélést semmiféle észszerűségi elvvel nem lehet elnémitani. Ezt a tényt ismerte félre Mária Terézia édesgető és II. József egyformásító politikája és ez a politika — a természetes reakció törvényénél fogva — új és kiapadhatatlan forrása lett a magyar nyelv és szellem újjászületésének.

A francia forradalom eszméi nyugtalanították a bécsi udvart, mely rémületében a magyarság természetes életakarátában is forradalmat szimatolt. A hatalom csak hiú kísérletek után szokott ráeszmélni arra, hogy a szellemet sem lehet megölni. Minél nagyobb volt az elnyomási szándék, annál inkább megérezték a magyarság legjobbjai, hogy az általános válságban csak olyan magyarság állja meg a helyét, mely csinosítja nyelvét, megteremtí irodalmát s ezzel erősíti önérzetét. E nagy munka elindítására vállalkozott Kazinczy. Hogy mennyire sikerült ez neki, jól tudjuk az irodalomtörténetből. Legendás kor ez a századvég: szinte látható határvonalak között megalakul a jobb emberek köztársasága, melyben az írók — mert ők a *jobb* emberek — tanítják, nevelik felfedezik egymást.

Berzsenyi Dánielt is fel kellett fedezni. Annál inkább, mert távol a nagy világtól, távol az élő külföldi irodalom közvetlen hatásától, majdnem a maga öseregéből táplálkozva fejlődött, csendben rejtőzve, míg végül valami szent véletlen — ha ugyan van ilyen hatalom a nemzet szellemi életében — Kis János személyében „rajtakapta“ őt a költészet művelésén. Atyja, Berzsenyi Lajos is világrerülő emb.r. Hazafias érzületű, stoikus világnézetű férfi, élő példája a becsületességnek és hazaszeretetnek. Az ókor hőseit és a magyar történet nagyjait lelkesítően emlegeti kis fia előtt, akit gyenge testalkatá miatt csak 10 éves kora után engedett iskolába. Addig otthon tartotta, természetes szabad élet és tornászás által erősítette. Így küldte a soproni főiskolába. A parázseszű gyermek gyorsan elérte idősebb társait, sőt lovaglásban, birkozásban, úszásban felül is múlta őket. A spártai nevelés nemcsak erős lélkévé, de erős testvé is neveli Berzsenyi Dánielt: hamar kinőtt társai

közül, sőt az iskolai keretből is, mert amint Döbrentei feljegyezi róla: „a duzzadó erő nem szülhetett egyebet vásottságánál, mely őt végtelen csintalanságokra ragadozta, ami igenis szűk korlátú életformáinkból szüntelen kikapdosta s ezáltal ifjúságát zivatarokkal borítá el.“

S most kezdődik Berzsényi életében az a sajátos lelki küzdelem, melyet a szociálpszichológusok generációs ellentétnek szoktak nevezni. Ez az ellentét csakugyan zivatarokkal borítja Berzsényi lelki életét. Műveli magát — atyjával együtt vagy atyja tilalma ellenére. Életének e korszaka világítja meg leginkább, hogy az igaz egyéniség mily elemi erővel tör utat az érvényesülésre. Berzsényi a prózairókat nyíltan, a verseket titokban olvasta. Mikor újból Sopronba kerül, Vietorisz Jonathán rektor figyelmét nem kerülik el az ifjú irodalmi ösztönei. Maga mellé veszi a retorikai osztályba; de Berzsényit közönyösen hagyják az iskolai dolgok. A deák nyelvből annyira ragad rá, hogy kedves Horatiusát olvassassa, a soproni német leánykáktól eltanul annyit, hogy a német költőket megértse. A Kis János alapította Soproni Magyar Társaság jobban érdekelte és ösztönözte őt, mint az iskola s édes atyja mint hanyag iskolást 1796-ban hazavitte a gazdaságba. — Apa és fiú között sok ellentét után szakadás következik be. Az apa fékezni akarta fia szenvedélyét és még irodalmi dolgokban is irányítani szerette volna. Ez lélektani lehetetlenség volt, hiszen Dániel már tele volt eszmékkel, gondolatokkal, a szent hevülés pillanatai meglepték őt, már nemcsak meggátolt szerelmei izgatták, de a századvég idején eluralkodó magyar közönyösség is; a *Romlásnak indult hajdan erős magyar* tüzei már perzselik a lelkét — ezt a lelki elszigeteltségben érlelődő lángelmét már nem lehetett korlátozni. Majdnem gyermekifjú volt még, mikor elvált az atyai háztól s feleségül vette a 14 éves Dukai Takács Zsuzsannát... Jó családapa volt és jó gazda. Feleségéről azt írja, hogy együgyűségben találta és ebből nem szabadította fel: testvérei kastélyokban laknak, ő két kis szobával is beéri, nem bánja, ha módi ruhák helyett jószágot vesz az ura, csak a gyertyapazarlásért és firkálásért panaszkodik, de vizsályt ez sem okoz és mikor a munka szünetel és a gyermekekkel benépesedő kedves otthon elcsendesül, felébredtek a rejtőzve növő poétában az aggodalmak: *mi lesz a hazával, ha alkotmányát elnyomják, ha a nemesség előkelőbb része kivetkőzik nemzetiségéből s fásult közönnyel nézi, hogyan megy tönkre az ország anyagi és szellemi ereje?* Államférfiaink egykedvűen nézték nemzetünk süllyedését. Herder letűnőben látja a magyar nemzetet, Kis János is reménytelennek érzi a haza sorsát. Ebben a lelki állapotban érlelődnek meg *A magyarokhoz* grandiózus strófái:

*Romlásnak indult hajdan erős magyar
Nem látod Árpád vére miként fajul?
Nem látod a bosszus egeknek
Ostorait nyomorult hazádon?*

Elgondolhatjuk, milyen vulkanikus küzdelmet jelentett a költőnek ezt a tüzet hosszú ideig rejtgetni és hogy mily meglepetés volt Kis Jánosnak, amint Berzsényit alkotása közben meglepte. Hamar felismerte az oroszláncörmöket, tudatja a felderített titkot Kazinczyval arra kérve

őt, hogy a versek hibáit *kíméléssel*, szépségeit *dicsérettel* említse meg bírálatában. Kazinczy lelkes örömmel fogadja Kis levelét és Berzsenyi verseit:

„*Nem tudom, mit csudáljak inkább új bardtunkban — írja Kazinczy Kisnek — a szép magyarságot-e, a poétai bátor ömledezést vagy szent hazafiságot?*“

Berzsenyi egyszerre benn van a költők „szent koszorújában“, akik nevelik, tanítják, felfedezik egymást; csakhamar kitűnt, hogy eredetiségben felülmulta a szent koszorú tagjait s *költői erőben talán valamennyi kortársát*.

Mintakép nélkül nincs művészi fejlődés s Berzsenyi is — mialatt az iskolai dolgait elhanyagolta — szorgalmasan olvasgatta Horatiust, a kisebb német költők közül Matthissont, a nagyobbakból Herdert, Goethe, Schillert. Látókörét tágitják, izlését fejlesztik ezek az olvasmányok, de ha verseinek szerkezetén meg is látszik az idegen hatás, azok tartalma, hangulata, íze egészen magyar és egészen Berzsenyi lelkének kifejezője. Még római versformáit is egészen magyarrá módosítja őszinte hazafisága, józan világfelfogása, erkölcsi emelkedettsége s nem egyszer tragikai fenségbe árnyaló nemes hevülete. Vulkánszerű jelenség Berzsenyi, tüzét elfojtottan, mintegy hamú alatt őrizve hordja magában, míg végre égő láva gyanánt önti el a magyar világot. Belsejében forrongó lélek, külső megnyilatkozásában szemlélődő természet.

A szerény, szótlán, félnék modorú Berzsenyit sokan nem értik. „Az a nagy ember nekünk fejünkbe nem fér“ írja Kölcsey a visszahúzó Berzsenyiről s talán még szűk látókörűnek is tartja. Pedig ez a szótlán ember már *tanítója* nemzetének, ódáit a hazafiság és tiszta erkölcs eszméi hatják át, magas szárnyalása a *humánus végtelensége felé mutat*. Már öntudatlanul is *egész költő*, de tudatosan *egész ember és igazi nemzetnevelő*. Nem a mi késői rajongásunk díszíti fel e jelzővel, ő maga akarta és nevezte így magát: „*Aki ír*“ — írja Berzsenyi Horváth Istvánnak — „*el kell annak minden tekinteteket és kapcsolatokat vetni s egyedül úgy kell magát nézni, mint az egész nemzet tanítóját.*“

Ma jobban érezzük, mint valaha, milyen szent komolysággal ápolta ezt az elvét Berzsenyi. A hazafiságnak ma nincs tisztább forrása, mint amelyet ő buzogtatott fel, a tiszta erkölcsöt igazabban meghirdetni ma sem tudja költő, az áldozatkészségnek példamutató alakjait oly erővel — és mégis *hízelgés nélkül* megénekelni egy poétának sem sikerült annyira, mint neki, a magyar lélek vallási áhitatát művésziebben és erőteljesebben senki nem szólaltatta meg. Minden sora hivatalos kényszer nélkül lett a nemzet ünnepi értéke. Az élők cselekvő hazafisága és az elhunytak élő értéke egyformán megihletik őt, Wesselényi hamvaihoz írja:

*Leomlom én is szent porodon nemes!
A jókkal együtt könnyeket áldozok
S hamvedredet bús cyprusággal
Illeti Melpoméném zokogva . . .*

*Nem úgy jelentél meg Te hazád egén,
Mint egy szökőfény, mely mosolyog s kivész*

*Mint egy szívárvány tarka párok
Kölcsönzött ragyogásaikkal.*

*Te mint az orkán s mint az olimpi láng
Megráztad a gőztorlatok alpesit
S villámszavad megszegyenité
A gonoszok s cudarok agályát.*

*A jók csudáltak, mint az Egész javát
Titkon segítő mennyei tüneményt
Neved dicsőült Wessélényi
Rettenetes vala és imádott . . .*

Ugyanilyen erejű és hízelgésnélküli hódolattal írja ódáit Festetics Györgyhöz, Eszterházy Miklóshoz. A felkölt nemességhez, Széchenyi Ferenchez, s a magyarság örök idézete lett az a klasszikus négy sor, mely-
lyel Felsőbüki Nagy Pál nagyszerű alakját megrajzolta :

*A derék nem fél az idők mohától
A koporsóból kitör és eget kér
S érdemét a jók, s nemesek s jövőd
Századok áldják.*

Vallásos kétségektől ő sem ment, de a kételyek nyomában mindég ott érezzük az erős férfi vallásos megnyugvását. *A gonosznak, a gyáva sziveknek rettenetes vázkép a halál* — s ő lelki harcot vív érte, hogy megnyugvással tudjon szemébe nézni mindennek, ami elkövetkezik. *Fohászodása* még világirodalmi viszonylatban is egyike a legszebb alkotásoknak, melyekben a költő meghódol a világ teremtőjének :

*Isten! kit a bölcs lángesze fel nem ér,
Csak titkon érző lelke óhajtvá sejt:
Léted világít, mint az égő
Nap, de szemünk bele nem tekinthet.*

*Te hoztad a nagy Minden ezer nemét
A semmiségből, a te szemöldöked
Ronthat s teremthet száz világot
S a nagy idők folyamit kiméri.*

*Téged dicsőít a Zenith és Nadír
A szélveszek bús harca, az égi láng
Villáma, harmatcsepp, virágszál
Hirdeti nagy kezed alkotását.*

*Buzgón leomlom színed előtt dicső!
Majdan ha lelkem záraiból kikél
S hozzád közelb járulhat, akkor
Ami után eped, ott eléri.*

*Addig letörlöm könnyeimet s megyek
Rendeltetésem pályafutásain*

*A jobb s nemesb lelkeknek útján
Merre erőm s inaim vihetnek.*

*Bizton tekintem mély sírom éjjelét
Zordon, de ő nem, nem lehet az gonosz,
Mert a te munkád : ott is elszórt
Csontjaimat kezeid takarják.*

„Nem kér kínai pamlagot, sem márványpalotát a megelégedés“ — mondja egyik versében Berzsenyi, „az ember nem véltet, ha józan“ írja más helyen, de érezzük, hogy nem ingyen jutott ehhez a bölcseséghez. Ilyen megnyugvás csak a férfias küzdelem pályabére lehet:

*A műveletlen föld csak gazt terem
A lélek is csak úgy emelkedik
A józanság tisztább világához,
Ha a tudományok és ismeretek
Tárából gazdag zsákmányt gyűjt magának.*

Berzsenyi igyekezett gyűjteni e lelki kincsekből s mivel tudta, hogy „minden gonoszság hagymázból ered“ — minden erővel igyekezett a hagymáztó szabadulni s a legjobb értelemben felvilágosodni. Csak a néhány évtizeddel később fellépő *Vajda* Péternél találjuk az ész oly erőteljes apotheozisát, mint amilyen Berzsenyinek *A pesti magyar társasághoz* írt versében megszólal:

*... az ő szavára minden meghajul
Hegyek lehullanak s olvadnak vizekbe
S örök helyéből a tenger kikél
Ez alkot minden szépet és dicsőt
Az egyes embert, mint a milliókat
Ez áldja s égi boldogságra inti
Miért utálja hát szövétnekét
Az ember s miért nem terjeszti fényét
A vak halandók néma éjjelén ...*

*Fogadjatok hát engem is barátim
Szent frigyetekbe: ime esküszöm,
Hogy áldozatlan kézzel nem jövök
S ha gerlicéim és virágaim
Kedvelni hajlandók az istenek,
Tömjénetekhez szívesen teszem ...*

A hazafiság, a tiszta erkölcs, a felvilágosodás eszméi mellett még egy nagy negatívumot kell hangsúlyozni Berzsenyiné: *soha cinikus vagy léha hang nem szólal meg sem versében, sem prózájában*: abszolút erkölcsi komolyság szövi át életmunkáját. Irótársai megéreztek hatalmas művészi erejét, az olvasók megéreztek teljes őszinteségét, természetességét. Irótársai — talán mert egyik másiknál csak az úttörés volt a fontos — gyakran csak egymáshoz szóltak, Berzsenyi az egész nemzethez. Ilyen képessége csak abszolút művésznek és egészen megbízható embernek

lehet s ilyen volt Berzsenyi. Ennek bizónysága, hogy nemcsak versei, de prózai munkái is egész közvetlenséggel szólnak ma is hozzánk. Hogy az irodalom nála csak *egyik* — isteni — eszköz volt Magyarország fel-emelésére, bizónysága *A magyarországi mezei szorgalom: némely akadémiai* írt tanulmánya. Ő nem külföldi utak és tanulmányok után, mint Berzeviczy Gergely és Tessedik, de a saját tapasztalásaiból ismeri fel a föld és nép viszonyát, a néptelenségnek és a föld hiányos művelésének hátrányait

„De tudnivaló az is, hogy valamint minden emberi dolgokban, úgy e részben is a biztos középúton kell járni, nehogy a néptelenség bajából az igen is nagy népesség bajába jussunk, mely több tekintetben még nagyobb veszély lehet, mint amaz, mert nem a sok nyomorgó nép, hanem csak a boldog nép boldogítja az országot . . .“

S hogy a nép boldog legyen, ahhoz *nem elég az élelem*, ahhoz *tiszta erkölcs* is kell s ezt anyagi eszközökkel is alá kell támasztani: házas embereknek kedvezést adna, sok gyermekes anyáknak jutalmat, a népi erőket hasznosítaná, a telepítést megszervezné, a magyar tehetőséget érvényesítené. Ugy látja, hogy „a magyar nép szép hajlományai“ gyakran rosszra vannak fordítva, ellenben mindazon helyeken,

„hol a magyar nép honi kis kultúrában részesül, igen derék nép, de mivel a kultúra nálunk igen szűken odatik, a rendetlenség pedig nagyon is sok helyen uralkodik, természet szerint ily helyeken, valamint a legtermékenyebb föld is rossz munkával legtöbb gazt terem, úgy a legélénkebb nép is kultúra nélkül legtöbb romlottságra hajlandó“.

Józan gondolatai vannak a magyar paraszti gyermeknevelésről. Iskolai nevelésről abban az időben természetesen szó sem lehet. A házi nevelés hibás. A magyar parasztleányok életük nagy részében hevernek, pásztorokodnak, eszményeik azok a legdelibb gavallérok, akik a magyar legénységnek „betyárpéldányait formálják.“ Nagy hátránya a népnevelésnek, hogy a magyar ember nem tanul semmi mesterséget, aminek a gazdaságban hasznát vehetné. Takarmánya ázik, marhája fázik, ő maga pedig rosszul étkezik. Szembetűnőnek látja, hogy a religióban is közömbös népünk. *Az arany középút az eszménye:*

„mert valamint a vakbuzgóság megzavarja a nép értelmét, úgy a religiótlanság is megrontja annak erkölcsét s egyedül értelmének és erkölcsének tisztaságából foly annak egész polgári tökélye s emberi boldogsága.“

Szeretné Berzsenyi, ha az *ittélő idegen népeket magunkhoz tudnók nevelni a nagyobb kultúra természetes hódító erejével* („a csinos magyar nyelv és ruha má nagy idomítás, nagy miveltség lenne ezen szegény népeknek“) s ezenkívül is mennyi megszívlelni való gondolata van: emelni a népi önérzetet, szaporítani a népiskolák számát, munkára szoktatni a nyugati államok módjára a börtönlakókat, kereskedelemmel kötni össze a mezei gazdaságot, jobban építkezni, egyesületekbe szervezkedni, a rászorulókat anyagi eszközökkel segíteni, a jobbágyokkal jól bánni, „mert durva bánásmód mellett a népben a becsületérzés s azzal együtt a néperény legszebb nemét elfojtva látjuk.“

Csodálatos kor ez: valóságos aranykora a szellemi Magyarországnak

nak. Nem azért, mintha már ekkor minden remény beteljesedett volna, hanem azért, mert megalakult a legjobbak lelki közössége . . . „*Példáértelti mellyemet*“ — írta Berzsenyi Virághoz. „*Te lelkesítéd szunnyadozó eróm*“, ezt zengi Kazinczynak. Kazinczy pedig, a szent öreg, diákos lelkesedéssel másolgatja Berzsenyi verseit, hogy az új költő felfedezésének nagy titkát közölje barátaival. E kor vezető szellemei egymást nevelték érezve, hogy ezzel a magyar közösségnek szolgálnak.

Bizonyos, hogy Berzsenyi költői és prózai munkáival s az egész életművét átható nemes erkölcsi hevülettel derekasan kivette részét ebből a nemzetnevelő munkából. Hozzá menekülni ma is felfrissülést jelent, meleg, érces szavain át megérezzük az *igazi magyart*, az európai elmét, a józan életbölcset s első sorban azt az istenáldotta poétát, akinek hihet az ember.

Kemény Gábor.

A polgári iskola új Rendtartása

A polgári iskolák számára készült új Rendtartás ez év július 1-én lép életbe. Az új Rendtartás-sal a polgári iskolában is érvényre jut az a korszerű nemzeti és egyéni jellemnevelés, amely uralja az iskola nevelőmunkáját s amely a gimnázium, mezőgazdasági középiskola és liceum rendtartásában már megvalósult.

Az életbeléptető rendelet kettős okkal indokolja az új Rendtartás kiadását: egyrészt, hogy a nevezett iskolákban megnyilvánuló nevelési szellemet a polgári iskolában is meghonosítsa, másrészt, hogy azonos elvek szerint szabályozza az iskolai ügyvitelt és igazgatást az összes középfokú és középiskolákban.

Mivel az új Rendtartás számos intézkedése lényegesen eltér az eddigi eljárástól, szükségessé vált, hogy ne csak az érintett iskolafaj, hanem a gimnáziumok, liceumok és gazdasági középiskolák tanárai is tájékozódjanak a polgári iskoláról.

Mindenekelőtt gyakorlati megfontolások néhány elvi szempont tisztázását teszik szükségessé.

Az első: *mi a polgári iskola helyzete mai iskolarendszerünkben?*

A négyosztályú polgári iskolát elrendelő törvény életbeléptetése (1927) óta a tíz-tizennégy éves ifjúság nevelésével túlnyomó részben a középiskolák alsó tagozata és a polgári iskola foglalkozott. Újabban megvalósult a nyolcosztályú elemi népiskola is (annak két felső osztálya), így annak felső tagozata (V—VIII. oszt.) párhuzamos lett a polgári iskolával, de részben a polgári iskolák fölé emelt vagy arra épült iskolafajok száma is megszorodott a gyakorlati középiskolákkal (a régebbi szakiskolák helyett), továbbá a liceummal. Ezzel a polgári iskola célkitűzése is módosult, amely ezt mondotta: *a polgári iskola célja, hogy a tanulótt vallásos, erkölcsös és nemzeti szellemben gyakorlati irányú általános műveltséghez juttassa és ezzel vagy közvetlenül a gyakorlati életre, vagy pedig a középfokú szakiskolákra előkészítse.* (A liceum sem szakiskola!)